

Inleiding themanummer – Ethische vraagstukken in onderzoek en onderwijs naar benadeelde en kwetsbare sociale groepen

Eline Severs*¹ & Silvia Erzee²

Hoewel de sociologie menselijke relaties en samenlevingen bestudeert, is ethiek lang geen centrale bekommernis geweest voor sociologen. In een artikel in het tijdschrift *Ethiek en Maatschappij* schreef Mark Elchardus in 2000: *“De meeste sociologen hebben, in navolging van Weber, angstvallig de grens tussen sociologie en ethiek bewaakt. Het moesten strikt gescheiden genres blijven. Zij vreesden dat als ethische zorgen de sociologie binnensijpelen, deze haar wetenschappelijkheid zou verliezen”* (p. 8). De laatste jaren zien we echter een groeiende bekommernis om ethische reflecties in sociaalwetenschappelijk onderzoek (zie ook Elchardus, 2000). Dit blijkt, onder meer, uit de recente praktijk om ethische commissies op te richten in de sociale en humane wetenschappen. Dergelijke commissies, in navolging van eerder opgerichte commissies in de natuurwetenschappen, hebben tot doel onderzoekspraktijken te onderwerpen aan een deontologische review en om ethisch advies te verlenen over de opzet en de implicaties van onderzoeksprojecten.

De vraag om de ethische dimensie van sociaalwetenschappelijk onderzoek verder uit te spitten is allesbehalve vreemd. Net omdat sociologen menselijke ‘proefpersonen’ bestuderen, is de morele integriteit van de sociale wetenschapper ten aanzien van zijn/haar onderzoeksobjecten iets dat nauwlettend moet worden opgevolgd. In de context van onderzoek kunnen er namelijk asymmetrische (machts)relaties ontstaan tussen onderzoekers en de personen die zij bestuderen en deze ongelijkheden kunnen een ontwrichtende impact hebben op het leven van deze personen. Bij onderzoek naar sociaal benadeelde en kwetsbare groepen (zoals vrouwen, etnische minderheden, ouderen, jongeren, LGBTIQ¹, enz.) is die machtsasymmetrie potentieel eens zo groot. Omwille van bestaande machtshiërarchieën in de samenleving is de kans reëel dat onderzoekers de ervaringen van benadeelde of kwetsbare groepen verkeerd begrijpen en deze groepen bijgevolg ook verkeerd representeren in het onderzoeksproces en in het onderzoeksresultaat. Zeker wanneer onderzoek wordt uitgevoerd in complexe maatschappelijke omstandigheden (denk aan de vluchtelingencrisis of onderzoek naar kinderarmoede), is het niet evident om ethische richtlijnen te formuleren, maar is een debat over ‘goede praktijken’ wel uiterst gewenst.

* Eline.Severs@vub.ac.be

1 Vrije Universiteit Brussel & Universiteit Antwerpen

2 Université catholique de Louvain/FNRS & Universiteit Antwerpen

Tegen de achtergrond van de recente oprichting van ethische commissies in de sociale en humane wetenschappen brengt dit themanummer de specifieke ethische uitdagingen die ontstaan bij het bestuderen van, en het doceren over, sociaal benadeelde en kwetsbare groepen onder de aandacht. De centrale vraagstelling is of onderzoek en onderwijs over benadeelde/kwetsbare groepen met een specifieke ethische verantwoordelijkheid komt, en zo ja, waarin deze verantwoordelijkheid bestaat en hoe ver deze reikt. Omdat de taak van wetenschappers naast onderzoek ook onderwijs beslaat, besteden we in dit themanummer eveneens aandacht aan de ethische verantwoordelijkheden verbonden aan onderwijs. De verschillende bijdragen in het themanummer pretenderen niet pasklare of algemeen toepasbare antwoorden te bieden op deze ethische vraagstellingen. Gezien de complexiteit van de thematiek en de specificiteit eigen aan elk onderzoek, is dat noch mogelijk noch wenselijk. De relevantie van de bijdragen bestaat erin dat de auteurs het debat aangaan over wat binnen de specifieke contexten waarin zij werken goede onderzoek- en onderwijspraktijken (kunnen) zijn.

Het themanummer bestaat uit twee delen. Het eerste deel brengt vier wetenschappelijke bijdragen die focussen op de ethische aspecten van *onderzoek* naar kwetsbare of benadeelde sociale groepen. Het tweede deel omvat een symposium met persoonlijke bijdragen over ethiek in *onderwijs*. In een eerste onderzoeksbijdrage stelt Thomas Swerts de vraag welk ethisch perspectief onderzoekers moeten hanteren wanneer zij onderzoek doen naar personen zonder verblijfspapieren. Vertrekkend vanuit een kritiek op het gebruikelijke ‘*do no harm*’-principe, en zich baserend op eigen onderzoek in de VS en België, pleit de auteur voor een ethisch perspectief dat het handelingsvermogen (‘*agency*’) van participanten centraal stelt. De tweede bijdrage van Liesbeth De Donder, Dominique Verté en Nico De Witte onderstreept eveneens het belang van een actieve betrokkenheid van onderzoeksobjecten in het onderzoeksproces. Hun bijdrage laat zien hoe in participatief actie-onderzoek ouderen actief worden betrokken als deskundigen en actoren, en hoe die participatie een belangrijke rol speelt bij het ontwikkelen van *evidence-based* beleid. In een derde bijdrage staat Heleen Huysentruyt stil bij de vraag hoe een rechtvaardige relatie tussen onderzoeker en participant tot stand kan komen. Ze erkent de ethische relevantie van ‘*intersectionele reflexiviteit*’ in onderzoek naar homofoob geweld en ijvert voor een methodologische toepassing van ‘*thick intersectionality*’. Een dergelijke toepassing laat toe om meer aandacht te besteden aan de verschillende en wisselende gronden van ongelijkheid die de relatie tussen onderzoeker en onderzoeksobjecten kenmerken en beïnvloeden. In de vierde bijdrage reflecteert Eline Severs over de vermeende incompatibiliteit van een sociaal constructivistisch onderzoeksparadigma (dat het bestaan van een objectieve morele waarheid afwijst) en feministisch onderzoek (dat de sociale werkelijkheid op een meer rechtvaardige manier wenst vorm te geven). Ze argumenteert dat het tot de ethische verantwoordelijkheid van onderzoekers behoort om de coherentie van hun normatief oordeel met het gehanteerde onderzoeksparadigma te verduidelijken. Wanneer onderzoek epistemische vragen onbeantwoord of onvoldoende beantwoord laat, ondermijnt dit de geloofwaardigheid en de politieke effectiviteit van onderzoek; een verlies dat

vooral ten koste zal gaan van sociale groepen die door de huidige status quo benadeeld worden.

In het tweede deel van het themanummer, het symposium over onderwijs, reflecteren wetenschappers over de ethische uitdagingen verbonden aan het doceren over benadeelde/kwetsbare groepen. Ze putten daarbij uit hun eigen onderwijservaringen en inzichten over ongelijkheden in onderwijs. De drie auteurs, Els Consuegra, Sami Zemni en Henk de Smaele, bespreken onder meer hoe wetenschappelijke kennis over historisch benadeelde groepen kan worden overgedragen aan studenten. Ze staan verder stil bij de rol en impact die de sociale identiteit van de onderzoeker hierin kan of moet spelen, en hoe een veilige/goede lesomgeving kan worden gecreëerd. Ook argumenteren ze dat een onderwijspedagogiek gericht op de promotie van gelijke kansen tot de ethische verantwoordelijkheid behoort van instellingen voor hoger onderwijs.

De coverfoto van dit themanummer (van de hand van Jef Deyaert) biedt een hedendaags beeld van de Berlijnse Muur. Ter hoogte van de Bernauer Strasse werden ijzeren palen geplaatst ter herdenking van de neergehaalde muur. Waar bewoners uit Oost- en West-Berlijn vroeger hermetisch van elkaar gescheiden waren, wandelen bewoners en bezoekers vandaag probleemloos van de ene zijde naar de andere. Ethische vraagstukken kenmerken zich door een gelijkaardige permeabiliteit: het onderscheid tussen ethisch en onethisch onderzoek is niet eenduidig en wordt in belangrijke mate bepaald door de context waarbinnen onderzoek plaatsvindt en de aard van de relatie tussen onderzoeker en de groepen die worden bestudeerd. Een zoektocht naar een '*one size fits all*'-advies is daarom weinig zinvol. Maar net zoals de herdenkingspalen in Berlijn, zijn discussies over ethiek wel zinvol: ze identificeren waarin het onderscheid tussen ethisch en onethisch schuilt en hoe we het belang van deze grens - hoe permeabel ook - kunnen respecteren in ons onderzoek en onderwijs.

Een deel van de bijdragen in dit themanummer werd eerder voorgesteld op de studiedag 'Scientific Ethics in Research and Lecturing on Historically Disadvantaged Groups', georganiseerd door de VPW-werkgroep 'Diversity & Equality' en de VUB Doctoral School in Humanities op 8 oktober 2015. We danken iedereen die deze studiedag mogelijk heeft gemaakt, in het bijzonder de VUB Doctoral School in Humanities, evenals de sprekers en deelnemers. Ten slotte wensen we ook de redactieraad van *Sociologos* te bedanken voor hun interesse in deze thematiek en voor de ondersteuning bij het tot stand komen van dit themanummer.

Eline Severs en Silvia Erzeel (gasthoofdredacteurs)

Erkenning

De auteurs danken het F.R.S.-FNRS (Silvia Erzeel) en het VUB strategische onderzoeksprogramma 'Evaluating Democratic Governance in Europe' (Eline Severs) voor de financiële ondersteuning.

Noot

1. LGBTIQ staat voor lesbian, gay, bisexual, trans, intersex en questioning personen.

Bibliografie

Elchardus, M. (2000). Cultuursociologie, cultuurwerk en ethiek: naar een basis voor dialoog. *Ethiek & Maatschappij*, 3(2), 7-21.